
RATNA EUFORIJA U CRNOJ GORI 1912. GODINE

Milan Šćekić

The paper describes the war euphoria in Montenegro in 1912, in the days before the declaration of war on the Ottoman Empire. First-class historical sources, press and literature, indicate that there was a great euphoria in Montenegro on the eve of the First Balkan War. The aim of this paper is to explain that the war euphoria in Montenegro in 1912 was a consequence of the decades-long national policy of the Montenegrin government, which prepared its population for the war with the Ottoman Empire. However, as Montenegrin military losses increased during the war, the initial euphoria turned into an impatient anticipation of its ending.

Dolaskom mladoturaka na vlast u Osmanskom carstvu, položaj neturskih naroda nije se promijenio na bolje. Naprotiv, politika otomanizacije i centralizacije koju je sprovodila mladoturska vlast od druge polovine 1909. godine izazvala je kod neturskih naroda veliko nezadovoljstvo.¹ Pravna nesigurnost i nasilje osmanskih organa vlasti, dodatno su podsticali ogorčenost neturskih naroda mladoturskim režimom u

¹ Sreten Draškić, *Evropa i albansko pitanje (1830–1921)*: prilozi proučavanju istorije Albanije od početka nacionalnog preporoda (1830) do Konferencije ambasadora u Parizu (1921), Beograd, 2000, 115.

Carigradu, što su balkanske države i neke od velikih sila nastojale da iskoriste za svoje političke ciljeve. Kao posljedica takvih stremjenja, u evropskom dijelu Osmanskog carstva od 1909. do 1912. godine, došlo je do niza ustanaka albanskog stanovništva protiv osmanskih vlasti. Ustanci albanskog stanovništva naišli su na simpatije i podršku balkanskih država, koje su se, pružajući vojnu, materijalnu pomoć i utočište ustanicima i njihovim porodicama, ujedno pripremale za rat sa Osmanskim carstvom.

Nekoliko mjeseci pred početak Prvog balkanskog rata, crnogorska štampa intenzivno je izvještavala o teškim prilikama u Osmanskom carstvu. Posebno se u tom smislu isticao *Cetinjski vjesnik*, koji je objavljivao opširne članke o teškom položaju hrišćanskog stanovništva, nasilju osmanskih organa vlasti i neredovnim prilikama na granici između Crne Gore i Osmanskog carstva. Tako je ovaj list, dva mjeseca prije početka ratnih operacija na Balkanu pisao da je mladoturska vlast potpuno izgubila razum, da ne poštuje zakone, pravo, red i poredak, te da im je cilj da bezobzirno ponašanje „prema stanovništvu raznih narodnosti u Carevini“ prenesu izvan svojih granica, „na svoje susjede i susjedne države“.²

Crna Gora je, prema navodima *Cetinjskog vjesnika*, sa Osmanskim carstvom živjela u miru i korektnim odnosima od Berlinskog kongresa, ali je mladoturska vlast te odnose poremetila. Mladoturci se nijesu trudili da održe dobre odnose sa svojim susjedima, sa kojima su „često dolazili u sukobe“. Štaviše, „grubim ispadima i neobzirnošću“ mladoturska vlast je često iskušavala i izazivala Crnu Goru, tvrdio je *Cetinjski vjesnik*,³ što naravno, nije bilo tačno. Osmansko carstvo se nalazilo u ratu sa Italijom, i zasigurno da mu u takvoj situaciji nije bilo do

² *Cetinjski vjesnik*, br. 59, 25. jul 1912, 1.

³ *Cetinjski vjesnik*, 28. jul 1912, 1.

sukoba na Balkanu, što se nije moglo reći za balkanske države koje su se grčevito spremale za rat sa Osmanskim carstvom. Ovakvim napisima u štampi, crnogorska vlast nastojala je da kod javnosti stvori sliku da je rat sa Osmanskim carstvom neizbježan, pripisujući krivicu za to mladoturskom režimu. Tako je pod izgovorom da se brani od nasilne mladoturske vlasti koja bezobzirno teroriše svoje hrišćanske podanike u susret ratu na Balkanu, crnogorska vlast nastojala da podigne borbeno raspoloženje svojih podanika i legalizuje teritorijalne aspiracije prema Osmanskom carstvu. U tom kontekstu, treba tumačiti pisanje crnogorske štampe, koja je predviđala da Osmanska carevina ne može lako prevazići anarhične prilike „zdrava i čitava“. „Izgleda kao da toj čudnoj mješavini nema kraja i da se spremaju sudbonosni događaji.“⁴

Podrobno izvještavajući o prilikama na Balkanu, *Cetinjski vjesnik* je u nastavcima objavljivao članke o odnosima između Crne Gore i Osmanskog carstva, koji ukazuju da je stanje u Osmanskom carstvu neodrživo, a rat neminovnost. Tako se u članku *Kad ulica gospodari* ističe, da je Osmansko carstvo postalo „poprište anarhije“ u kome se sukobljava „sve protivu svega i svako protivu svakoga“. U nastavku se govori da je u Osmanskom carstvu zavladao opšte nezadovoljstvo, da svako želi „da nameće svoju volju i da zapovijeda“, da je stanovništvo zatrovano mržnjom i da u zemlji caruje bezvlašće koje prijeti da uruši do temelja uzdrmano Carstvo. Anarhija koja je vladala u unutrašnjosti zemlje, prelila se i na susjedstvo, pa je tako razuzdani bašibozuk nemilosrdno napao na crnogorsku granicu „uobražavajući da se njima sve može i da je njihova sila nesalomljiva“. U sličnom tonu, prenoseći navode iz beogradskog *Trgovinskog glasnika*, *Cetinjski vjesnik* objavio je članak „Bašibozučko carstvo“, da bi u dva naredna broja, u člancima:

⁴ *Cetinjski vjesnik*, 1. avgust 1912, 1.

„Ko izaziva: Mi ili Turci?“ i „Današnja situacija“, optužio osmanske snage za napade na crnogorsko pogranično stanovništvo, sukobe na sektoru crnogorsko-osmanske granice kod Kolašinskih Polja i Berana, pokolje srpskog stanovništva u Sjenici, Bijelom Polju i srpskim selima na području Novopazarskog sandžaka.⁵

Za nesnosno stanje u susjednoj Carevini, uredništvo *Cetinjskog vjesnika*, pored osmanskih vlasti, optuživalo je i velike evropske sile, koje nijesu dozvoljavale Crnoj Gori i balkanskim državama da zaštite svoju potlačenu braću, a same nijesu ništa uradile da se njihov položaj poboljša. „Azijatske horde pušta da po miloj volji bjesne, kolju, haraju i naš živalj tlače i istrebljuju, a nama još opomene šalje da sjedimo na miru i da skrštenih ruku ravnodušno gledamo kako nam se bratska krv proliva i kako se braća naša neprekidno istrebljuju.“⁶ Ako evropske sile zaista žele mir na Balkanu, onda su, prema mišljenju ovog lista, trebale, ili da zavedu poredak u Osmanskom carstvu i spasu hrišćanski živalj od daljih stradanja, ili da prepuste balkanskim državama da izbave svoje sunarodnike od tlačenja i masakriranja.⁷ U svakom slučaju, prema ocjeni *Cetinjskog vjesnika*, stanje u Osmanskom carstvu bilo je sve samo ne humano i prosvijećeno. Štaviše, bilo je i veoma grešno prema balkanskim državama, pravu i pravici. No, ako je Evropa bila odlučna da održava *status quo* na Balkanu i prećutno ignoriše težak položaj hrišćanskog stanovništva u Osmanskom carstvu, Crna Gora i balkanski saveznici su u jedno bili sigurni, da će se protiv takve politike buniti i da neće mirno gledati anarhiju u susjednoj Carevini.⁸ Tim prije, jer bi narušavanje

⁵ *Cetinjski vjesnik*, 11. avgust 1912, 1; 14. avgust 1912, 1; 18. avgust 1912; 22. avgust 1912, 1.

⁶ *Cetinjski vjesnik*, 25. avgust 1912, 1.

⁷ *Cetinjski vjesnik*, 5. septembar 1912, 1.

takvog mira, prema pisanju ovog lista, bilo ne samo pravo, nego „i dužnost svakome, ko ima srca, ko ima ljubavi prema napretku roda ljudskoga“.⁹

Iako su se u Crnoj Gori obavljale pripreme za predstojeći sukob, crnogorski suveren je uvjeravao dopisnika *Birževija Vjedomosti* da ne namjerava da ratuje sa Osmanskim carstvom, jer navodno više cijeni ruske interese nego crnogorske. Inače, da ga nijesu obavezivali interesi prema Rusiji, kralj Nikola je kazao da sigurno ne bi „zataknuo u korice mač“ koji je već bio „trgnuo na polovicu“. „Mi znademo, da ne smijemo započeti rata, dok se Rusija ne osjeća spremnom za rat.“¹⁰ No, teško da je ovakvim izjavama mogao ubjediti velike sile, da je na Balkanu rat moguće izbjeći. Barem ne Austrougarsku, čiji je ministar spoljnih poslova, Leopold Berthold, bio krajnje pesimističan po pitanju prilika na Balkanu. „Brzobjavke, što dolaze iz balkanskih centara, kazuju i odviše jasno, da će se moći govoriti samo o čudu, ako evropskoj diplomaciji uspije ukloniti pogibelj rata.“ Austrougarska štampa je uveliko brujala da je rat na Balkanu nemoguće izbjeći. „Bojovno raspoloženje u Bugarskoj i u Crnoj Gori traje već više tjedana, sada je ono postiglo toliki stepen, te je u čas dok ovo pišemo, moguće već i učinjen sudbonosni korak. [...] U Bugarskoj je provedena djelomična mobilizacija, a Crna Gora je spremna da svaki čas preskoči granicu. Turska sazvala je pod izlikom vojnih vježba velike mase vojske u blizini svojih granica na Balkanu, a Grčka vlada naglasuje bez tajenja, da joj neće uspjeti umiriti bojovno raspoloženje u pučanstvu.“ No, ako su balkanske države mislile da se borba za osmansko nasljeđe tiče isključivo njih, Austro-Ugarska je bila tu da ih podsjeti da se nalaze u ozbiljnoj zabludi.

⁸ *Cetinjski vjesnik*, 15. septembar 1912, 1.

⁹ *Cetinjski vjesnik*, 22. septembar 1912, 1.

¹⁰ *Jutarnji list*, br. 173, 25. septembar 1912, 3.

„Stojimo dakle pred velikim i ozbiljnim događajima, koji se ne tiču samo balkanskih država nego i čitave Evrope“.¹¹

Iako su se pripreme za rat u Crnoj Gori privodile kraju, predstavnici velikih sila su dva dana prije objave mobilizacije, prijateljski savjetovali kralja Nikolu i crnogorsku vladu da ne remete mir na Balkanu, tvrdio je zagrebački *Jutarnji list*. Na Cetinju su uporno ponavljali da neće preduzeti ništa što bi se kosilo sa interesima velikih sila, istovremeno ističući da očuvanje mira zavisi od sposobnosti osmanskih vlasti da uspostave mir i poredak duž državne granice sa Crnom Gorom.¹² No, crnogorski zvaničnici nijesu bili iskreni kada su davali ovakve izjave, s obzirom da su se tih dana pripreme za predstojeći rat na Balkanu privodile kraju.

Spremajući se da sa balkanskim saveznicima ubrzo započne ratne operacije protiv Osmanskog carstva, kralj Nikola je 1. oktobra 1912. godine izdao naredbu o mobilizaciji crnogorske vojske, uvjeravajući svoje podanike da su ga na taj korak izazvali neprestani pogranični neredi i snažna koncentracija osmanske vojske duž crnogorske granice. Shodno tome, naredba o mobilizaciji navodno je bila jedino „sredstvo“ da se zaštite crnogorski državni i nacionalni interesi.¹³ Vijest o proglašenju mobilizacije snažno je odjeknula u Crnoj Gori. U narodu je ovladalo silno oduševljenje, koje se iskazivalo burnim manifestacijama.¹⁴ Beogradska *Pravda* pisala je, da je nakon proglašenja mobilizacije u zemlji zavlдало neopisivo oduševljenje, i da je borbeno raspoloženje kod Crnogoraca bilo veliko. U crnogorskoj prijestonici građanstvo je priredilo manifestacije pred kraljevim, prijestolonasljednikovim i dvorcem

¹¹ *Jutarnji list*, 1. oktobar 1912, 1.

¹² *Jutarnji list*, 1. oktobar 1912, 2.

¹³ *Glas Crnogorca*, 18. septembar 1912, 1.

¹⁴ *Cetinjski vjesnik*, 19. septembar 1912, 4.

princa Mirka, kao i pred poslanstvima balkanskih država.¹⁵ Vijest o mobilizaciji crnogorske vojske praćena je ogromnim veseljem i pucanjem iz pušaka i u Baru, dok je ratna euforija u Ulcinju i Virpazaru bila nešto slabija, budući da je sve proteklo u najboljem redu.¹⁶

Iako je predsjednik crnogorske vlade i ministar vojni, brigadir Mitar Martinović, naredio po objavi mobilizacije svom kolegi, ministru unutrašnjih djela, da obavijesti sve područne vlasti da se moraju odgovorno ponašati i marljivo vršiti svoje radne obaveze,¹⁷ samo su se rijetki pojedinci toga pridržavali. Posebno, ako im je ratnim rasporedom bilo povjereno obavljanje pozadinskih poslova. Većina Crnogoraca smatrala je da vršenjem ovih poslova ne pruža apsolutno nikakav doprinos domovini u borbi protiv neprijatelja, pa su ih za to izbjegavali. Štaviše, obavljanje pozadinskih poslova vrijeđalo je ponos značajnog broja crnogorskih podanika, koji su ih smatrali nedostojnom dužnošću. Stoga je nemali broj državnih činovnika i vojnih obveznika odbio da se povinuje naredbama vlasti, da za vrijeme rata nastavi da obavlja poslove koje su obavljali u mirnodopskom periodu. Tako je prvi čovjek cetinjske kapetanije, Đuro M. Martinović, saopštio resornom ministru da on po ratnom rasporedu pripada aktivnoj vojsci, te da mu za vrijeme rata pronađe adekvatnu zamjenu („drugo lice iz rezerve“). U slučaju da ministar unutrašnjih djela ne udovolji njegovom zahtjevu,

¹⁵ *Pravda*, 19. septembar 1912, 2.

¹⁶ Državni arhiv Crne Gore (u daljem tekstu DACG), Ministarstvo unutrašnjih djela (u daljem tekstu MUD), Upravno odjeljenje (u daljem tekstu UO), 1912, fascikla (u daljem tekstu – f), 130, 2596, N. Tatar, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 2. oktobar.

¹⁷ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2574/2, general ađutant, brigadir M. Martinović, predsjednik Ministarskog savjeta i ministar vojni – J. S. Plamenču, ministru unutrašnjih djela, 19. septembar.

Martinović je imao unaprijed spreman odgovor: „podnosim ostavku“.¹⁸

Istim rezonima rukovodio se i pisar kapetanije cetinjske, izvjesni Jovan P. Martinović, koji je s ponosom isticao u depeši upućenoj ministru unutrašnjih djela, da je mlad čovjek i da ne namjerava u ratu da obavlja pisarski posao. Naprotiv, izvjestio ga je da želi da odmah stupi u redove čete kojoj pripada, jer od proglašenja mobilizacije ne može i neće dalje da vrši povjerenu dužnost. Za razliku od kapetana cetinjske kapetanije, njegov pisar nije čekao odgovor već je podnio ostavku s molbom da bude uvažena, saopštivši ministru da dužnost koju je obavljao do tada, povjeri drugoj osobi.¹⁹

Našavši se u problemu s obzirom da je nemali broj plemenskih kapetana, opštinskih činovnika i žandara, tih dana podnosio ostavke i tražio da stupe u redove vojske, Ministarstvo unutrašnjih djela preko područnih vlasti očajnički je pokušavalo da urazumi svoje činovnike, objašnjavajući im da su ovakvi postupci nedopustivi, da stvaraju velike „neprijatnosti i zabune“, i da obavljanje poslova neratničke prirode nije manja „patriotska dužnost“ od borbe na frontu. Ali, u stanju ratne euforije državnim činovnicima teško je bilo objasniti da službom u unutrašnjosti zemlje vrše istu patriotsku dužnost kao vojnici koji se nalaze u prvim borbenim redovima. Oblasne uprave širom zemlje upozoravale su područne organe da utiču na državne činovnike da ne napuštaju povjerene dužnosti. U suprotnom, vlast je prijetila da će svi koji se ne

¹⁸ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2604/2, Đ. M. Martinović, kapetan cetinjski – J. S. Plamencu, ministru unutrašnjih djela i zastupniku ministra prosvjete i crkvenih djela, 19. septembar.

¹⁹ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2605/2, J. P. Martinović, pisar kapetanije cetinjske – J. S. Plamencu, ministru unutrašnjih djela i zastupniku ministra prosvjete i crkvenih djela, 19. septembar.

povinuju naredbama odgovarati po strogom Vojno-krivičnom zakonu.²⁰ No, većini činovnika bilo je jasno da slovo vojnog zakona u takvim okolnostima nije bilo jednostavno sprovesti u djelo, imajući u vidu brojnost ljudi koji su tih dana samovoljno napuštali dužnost i odlazili za vojskom. Tako su prijetnje vojnim sudovima na nemali broj Crnogoraca ostale bez efekta, jer su odlazak u rat sa Osmanskim carstvom doživljavali kao nesvakidašnji istorijski događaj i najuzvišeniju patriotsku dužnost.

Za razliku od onih koji su samovoljno napuštali povjerene dužnosti i podnosili ostavke, jedan broj državnih činovnika nije pokazivao takvu vrstu isključivosti, iako su takođe zahtijevali od ministra unutrašnjih djela da ih za vrijeme rata oslobodi vršenja radne obaveze. Jedan od takvih bio je izvjesni Mirko V. Vušković sa Cetinja, poslužitelj u Ministarstvu, koji je pismenim putem upoznao resornog ministra, da je „opterećen vojničkom dužnošću“, kao i mnogi njegovi sunarodnici. Ali, za razliku od onih koji su ucjenjivali vlast ostavkama, Vušković je zbog nezavidne materijalne situacije bio skloniji da pronađe kompromisano rješenje, kako bi njegova porodica imala od čega da živi za vrijeme njegovog odsustva. Stoga, je preporučio ministru Plamencu da primi njegovog sina („đetića“) da ga zastupa u područnim kancelarijama, dok on bude na frontu. Tim prije, jer je, prema njegovom mišljenju, taj dječak posjedovao sve kvalitete da obavlja poslove poslužitelja. „Đetetu ima dvanaest godina. Ove godine je u četvrtom razredu osnovne škole. Dijete je dosta bistro i savjesno kao i poslušno i pravo u svemu. Za koje Vam i ja mogu garantovati.“ Razlog više zbog kojeg bi ministar trebalo da ima razumijevanja za njegov zahtjev, Vušković je pronašao u lošem materijalnom stanju svoje porodice. „Mene

²⁰ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2606/2, Ministarstvo unutrašnjih djela – Oblasnim upravama, 20. septembar.

ostaje doma osmoro čeljadi. Sasvim siromašnog stanja!“²¹ Iako bi u slučaju da pogine, njegova porodica zapala u još težu materijalnu situaciju, Vušković je budućnost svoje siromašne porodice podredio patriotskoj dužnosti prema domovini koja se nalazila u ratu. Egzistenciju svoje porodice prepustio je ministru Plamencu na savjest.

Velika ratna euforija kod državnih činovnika vladala je i u niškićkom kraju. Istina, jedan broj činovnika ostao je u ratnim uslovima da obavlja svoju dužnost, dok su drugi pošli u svoje jedinice. Tako se niškićka Oblasna uprava našla u velikom problemu jer nije imala sposobnih ljudi koji bi mogli zastupati kapetaniju i vršiti intendantstke poslove. Budući da su neki od kmetova koji su zastupali kapetane bili aktivni vojnici, kao i da su pojedini kmetovi dali pismenu izjavu da napuštaju dužnost zbog rata, iz Oblasne uprave u Nikšiću su predložili da se činovnici moraju obavezati pismenim ukazima da će obavljati povjerene dužnosti.²² Ali, čini se da broj takvih činovnika nije

²¹ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2607/2, M. V. Vušković, poslužitelj – Ministarstvu unutrašnjih djela, 20. septembar.

²² DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2624/5, Ž. Nikčević, oblasni upravitelj u Nikšiću – D. Vukotiću, zastupniku ministra unutrašnjih djela, 4. oktobar. Oblasni upravitelj Živko Nikčević predložio je da umjesto kmeta Miloša Vukovića vrši kapetansku dužnost u Nikšićkoj kapetaniji Pero Pavlović „počem je isti najvještiji jer je privremeni pisar od 8. februara ove god“. Pavloviću je trebalo dodijeliti za privremenog pisara jednog momka mlađeg od 18 godina koji je završio osnovnu školu. U kapetaniji Banjskoj kapetana je trebao da zastupa, kmet Stojan Kilibarda (aktivni vojnik), dok mu je za pisara dodijeljen Zarija Kilibarda; u kapetaniji Župo-pivskoj određen je da vrši dužnost kapeta, kmet Risto Mićanović „sa ukaznim pisarom“; u kapetaniji Jezero-Šaranskoj za kapetana je bio određen kmet Nikola Đuković, dok je privremeni pisar bio Mileta Popović (obojica aktivni vojnici); Za šefa Oblasne žandarmerije određen je Janko Pajović, koji je obavljao do tada dužnost pisara

bio veliki.

Spreman da dobrovoljno napusti državnu službu bio je i šumar iz Podgorice, izvjesni Leon Vlah, koji je tražio da mu se da služba u vojsci kao i ostalim crnogorskim podanicima.²³ Na Cetinju nijesu pravili smetnje povodom ovog zahtjeva, pa su odobrili šumaru Vlahu da ide na front, ali tek kada se obrazuje dobrovoljačka legija.²⁴ No, ako odlazak šumara na front nije predstavljao naročit problem za crnogorsku vlast, odlazak opštinskih kmetova, njihovih pomoćnika, čuvara u vojnom slagalištu i pandura pri kapetanskim sudovima u kapetaniji Ceklinsko-dobrskoj, zasigurno jeste. Jer je u njihovom odsustvu bilo nemoguće vršiti rekviziciju stoke, a nije se mogao obezbijediti ni dovoljan broj ljudi za popunu straže na vojnom slagalištu u Ceklinu i čuvara telegrafске žice između i Rijeke i Cetinja. Za vršenje raznih drugih poslova, takođe nije bilo ljudstva jer vojne vlasti nijesu željele dati nijednog vojnika treće klase kao ispomoc kapetanskom sudu u Ceklinu.²⁵

Ne želeći da tolerišu neodgovorno ponašanje lica zaduženih za vršenje poslova od državnog interesa, iz Oblasne uprave na Cetinju tražili su od kapetana Steva Pejanovića iz Ceklina da im

Oblasne uprave u Nikšiću; za pisara u Oblasnoj upravi Nikšić bio je određen Janko Guzina (pisar nikšićkog Oblasnog suda) (*Isto*); Na Cetinju su uz saglasnost ministra vojnog prihvatili Nikčevićev prijedlog. (DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2624/5, D. Vukotić, zastupnik ministra unutrašnjih djela i ministar pravde – Oblasnoj upravi Nikšić, 21. septembar)

²³ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2680, L. Vlah, državni šumar – J. S. Plamencu, ministru unutrašnjih djela, 7. oktobar.

²⁴ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2680, M. Ramadanović, v. d. načelnika Ministarstva unutrašnjih djela – L. Vlahu, državnom šumaru, 24. septembar.

²⁵ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2687/2, S. Pejanović, kapetan kapetanije Ceklinsko-dobrske – Oblasnoj upravi Cetinje, 23. septembar.

saopšti njihova imena, kako bi se ušlo u trag tim osobama.²⁶ Iz spiska upućenog Oblasnoj upravi na Cetinju doznali smo da je povjerenu dužnost u Ceklinsko-dobrskoj kapetaniji napustilo deset ljudi. Nije isključeno da je broj onih koji su napustili dužnost bio možda veći u ovoj kapetaniji, ali za deset ljudi se sigurno znalo da su to učinili.²⁷

Iako su se vlasti našle u čudu zbog odsustva velikog broja ljudi zaduženih da obavljaju pozadinske poslove, nijesu bile u mogućnosti, ma koliko se trudile, da ih u tome spriječe. Ceh višedecenijske nacionalne politike, prema kojoj se borba protiv Osmanskog carstva smatrala najuzvišenijom patriotskom dužnošću, tih je dana dolazio na naplatu crnogorskoj vlasti. Zato na Cetinje nijesu prestajali da pristižu izvještaji koji su govorili o nepomirljivosti Crnogoraca da u ratnim okolnostima vrše pozadinske poslove. Veliki broj Crnogoraca obavljanje pozadinskih poslova smatrao je sramom i uvredljivom dužnošću. Takva shvatanja naročito su bila izražena kod starije i mlade populacije, kojima godine nijesu dozvoljavale da služe u vojsci. U Gornjo-crnjičkoj kapetaniji bilo je 57 takvih osoba (staraca i mladića), koje je zastupnik kapetana, oficir Milan Rolović, odredio da vrše poslove pandura, glavnih kmetova, njihovih pomoćnika, čobana i slično. Ali, očigledno da ih je tim gestom žestoko uvrijedio, jer su svi do jednog samovoljno napustili

²⁶ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2687/2 sekretar B. Martinović, zastupnik oblasnog upravitelja na Cetinju – S. Pejanoviću, kapetanu kapetanije Ceklinsko-dobrske, 24. septembra.

²⁷ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2687/2, S. Pejanović, kapetan kapetanije Ceklinsko-dobrske – Oblasnoj upravi Cetinje, 23. septembar. Dužnost u Ceklinsko-dobrskoj kapetaniji napustili su: Bogdan Ivov Jablan, Savo Prelov Jablan, Joko Radov Radišić, Mitar Savov Lopičić, Ilija Andrijin Mašanović, Markiša Andrijin Mašanović, Rade Zekov Radović, Petar Filipov Đurković, Đuro Markov Rajković i Đuriša Spasojev Marićević.

dužnost i otišli za vojskom na front. Tako se desila paradoksalna situacija, da oficir, koji je bio pozvaniji od ostalih da bude na frontu, ostane da obavlja pozadinske poslove, dok su Gornjo-crmnički starci i mladići otišli da se pridruže crnogorskoj vojsci u borbi protiv neprijatelja.²⁸

Primjetno je da se zvanično Cetinje nije najbolje snalazilo u ovakvim situacijama niti je znalo kako da spriječi samovoljno ponašanje svojih podanika. Stoga im nije preostajalo ništa osim da od područnih vlasti traže da im dostave imena onih koji su napustili dužnost, ali kakve će sankcije prema njima preduzeti, čini nam se da ni sami nijesu znali. Dok se utvrdi ko je sve napustio dužnost, i gdje se nalaze te osobe, na Cetinju su zauzeli stav da se obavljanje pozadinskih poslova povjeri novim ljudima.²⁹ To je bila jedna od onih naredbi koje je tih dana bilo lakše

²⁸ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2692, zastupnik kapetana oficir M. Rolović, Gornjo-crmnički kapetanski sud – ministru unutrašnjih djela, 10. oktobar.

²⁹ DACG, MUD 1912, UO, f-139, 2692, M. Ramadanović, v. d. načelnika Ministarstva unutrašnjih djela – oficiru M. Roloviću, zastupniku kapetanskom u Gornjo-crmničkom kapetanskom sudu, 27. septembar. Broj onih koji su napustili dužnost u Gornjo-crmničkoj kapetaniji bio je veliki. Od starih iz opštine trnovske (I četa) dužnost su napustili: Mašan Stevanov Vujović (glavni kmet), Ivo Tomašev Vujović (glavni kmet), Stevan Đurov Vujović (glavni kmet), Ivo Jošov Đurović (glavni kmet). Od mladića ispod 18 godina na front su otišli: Marko Ristov Vujović, Ivo Jokov Vujović, Dušan Ljubov Vujović, Blažo Vidov Vujović, Blažo Bogdanov Vujović, Krcun Nikov Planinić, Božo Pavićev Pečurica i Božo Nikolin Lekić. Od starih iz opštine dupioske (II četa) napustili su dužnost: Savo Andrijin Crnčević (glavni kmet), Savo Živanov Pobor (glavni kmet), Neško Turov Đurović (glavni kmet), Luka Jokov Đurović (glavni kmet), Savo Bogdanov Đurović (glavni kmet), Neško Šutanov Crnčević (glavni kmet), Luka Andrijin Crnčević (glavni kmet), Andro Kojov Đurović (glavni kmet), Đuro Ivov Rešenković (glavni kmet). Iz opštine utrške (III četa) napustili su dužnost od starih: Ivo Ilijin Hajduković, kao i mladići

saopštiti nego sprovesti u djelo, imajući u vidu da je mali broj ljudi bio zainteresovan da obavlja takve poslove. Ali, uprkos tome što veliki broj Crnogoraca nije imao svijest o značaju vršenja pozadinskih poslova, ne može se sporiti da su svojim postupcima pokazali zavidan nivo patriotizma. To se nije moglo reći za neke Crnogorce kojima je tih dana glavna preokupacija bila kako skloniti svoju stoku preko Grahova u Austrougarsku, i time je spasiti od rekvizicije. Neki su u tom naumu uspjeli, i to sa znanjem i dozvolama grahovskog kapetana, koji je očigledno bio korumpiran s obzirom da je znao da je na snagu stupio zakon o rekviziciji.³⁰

Veliša Mitrov Mijač i Jovan Savov Jovetić. Iz opštine ovtočičke od starih napustili su dužnost: Vido Milov Petanović (glavni kmet), Mašan Stjepov Stjepčević (glavni kmet), Petar Buturov Stjepčević (glavni kmet), Tomo Milov Ljutica (glavni kmet) i mladić Milo Đurov Tomović. Iz opštine Donjobrčeoske (V četa) od starih su napustili dužnost: kmet Mićo Petrov Jovanović, kmet Niko Jokov Gojnić, kmet Joko Živanov Jovanović, kmet Savo Nikolin Gojnić, kmet Ivo Grujičin Đonović, kmet Mašan Đurov Đonović, kmet Milo Nikov Marović, kmet Pero Markov Đonović, kao i mladići Mitar Perov Jovanović i i Tomo Savov Đonović. Od starih iz VI čete, opštine Gornjobrčeoske, dužnost su napustili: pandur Pero Stankov Popović, kmet Mašan Perov Popović, kmet Pero Stjepov Popović, kmet Ilija Stjepov Popović, kmet Boško Nikov Popović, kmet Jošo Nikov Popović, kmet Ivo Đurov Špadijer, kmet Andrija Milov Popović, kmet Ivo Jokov Rolović, kmet Mitar Jokov Popović, Vuko Markov Marković, kao i mladići Dušan Jovov Marković, Andrija Filipov Popović i Niko Savov Popović. Iz opštine orahovačke dužnost su napustili: Andrija Milov Barjamović (glavni kmet), Đuro Nikolin Mašanović (glavni kmet), Joko Milošev Dabović (glavni kmet) i pandur Ivo Mitrov Dabović. (DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2700/2, J. M. Levereda, zastupnik pisara u Gornjo-crmničkom kapetanskom sudu – Ministarstvu unutrašnjih djela, 30. septembar)

³⁰ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2701/2, D. Vukotić, zastupnik ministra unutrašnjih djela – kapetanu Kovačeviću na Grahovu, 2. oktobar. „Za

Predstojeći sukob sa Osmanskim carstvom sa nestrpljenjem je iščekivao jedan broj crnogorskih katolika, koji su za vrijeme malisorskog ustanka (1911) pružali utočište svojim sunarodnicima, i nesebično ih pomagali u bojevima protiv osmanske vojske. Vojna i materijalna pomoć koju je Crna Gora pružila malisorskim plemenima za vrijeme albanskih ustanaka 1910–1911. godine, opredijelila je nemali broj katolika sa područja Malesije da se priključe operacijama crnogorske vojske na prostoru Sjeverne Albanije. Za njih je predstojeći rat bio prilika da se konačno oslobode osmanske uprave. Od crnogorskih katolika, borbeno raspoloženje posebno je bilo izraženo kod Albanaca iz okoline Podgorice. Samo u selu Zatrijebač s nestrpljenjem je iščekivalo početak sukoba sa Osmanskim carstvom oko 300 katolika. Inače, Albanci iz Zatrijebča su dva dana prije početka Prvog balkanskog rata, otpočeli sukobe na granici sa Osmanskim carstvom. Za razliku od Albanaca iz Zatrijebča, crnogorska vojna vlast, prema navodima ruskog vojnog agenta, Nikolaja Potapova, nije imala povjerenja u katoličke čete iz Šestansko-selačkog bataljona. U bataljonima u kojima su dominirali katolički vojnici, vlast je dozvoljavala katoličkim sveštenicima da idu sa vojskom na poprište sukoba. Tu pogodnost iskoristio je i pater Marko Gojani, koji od vlasti dobio dozvolu da sa katolicima iz Zatrijebča, ode na front.³¹

svaki pregon u buduće, za koji ti ne budeš predao vojnom sudu svakog pregonitelja, predaću Vojnom Sudu ja tebe i odmah postaviti drugoga kapetana na tvoje mjesto, a za dosadašnje pregone odmah me izvjesti u čemu je stvar.“
(*Isto.*)

³¹ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2679, pater Marko Gojani – ministru prosvjete i crkvenih djela, 6. oktobar; DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2679/, M. Ramadanović, v. d. načelnika Ministarstva unutrašnjih djela – pater M. Gojaniju, 21. septembar; N. M. Potapov, ruski vojni agent u Crnoj Gori, *Dnevnik: 1906–1907, 1912, 1914–1915.* g, Podgorica – Moskva, 2003, 449.

Za razliku od pravoslavaca i katolika, crnogorski muhamedanci, prirodno, nijesu mogli biti oduševljeni predstojećim sukobom, s obzirom da je vođen protiv njihove jednovjerne braće. No, uprkos takvim osjećanjima, većina crnogorskih muhamedanaca sve vrijeme rata držala se lojalno. Štaviše, historičar Zvezdan Folić tvrdi, da je jedan broj muslimana sa prostora Bara i Ulcinja bio uključen u stalni sastav crnogorske vojske i učestvovao „u skoro svim borbama oko Skadra“, dok su ostali obavljali poslove intendantske prirode.³² Da crnogorska vlast nije vodila tolerantnu vjersku politiku prema nepravoslavnom stanovništvu, teško da bi muhamedanci u ovom sukobu ostali mirni. Za lojalno držanje muhamedanaca najveće zasluge pripadaju crnogorskom knjazu/kralju Nikoli I Petroviću-Njegošu, koji se, prema mišljenju historičara Živka Andrijaševića, od 1878. godine „nametnuo kao zaštitnik i garant vjerskih prava i sloboda nepravoslavaca“. Vjerska politika crnogorskog suverena, kako s pravom navodi ovaj historičar, bila je „njegovo najznačajnije i najtrajnije vladarsko nasljeđe“.³³ Očigledno da je Crna Gora tih dana ubirala plodove te politike. Istina, neznan broj crnogorskih muslimana u ovom ratu svrstao se na stranu Osmanskog carstva. Prije nego što su otpočele ratne operacije između zaraćenih strana sa Cetinja su prekorili Oblasnu upravu u Baru, da su neki muhamedanci iz toga kraja prešli na osmansku teritoriju kao odmetnici. Iako je zvanično Cetinje vodilo tolerantnu i obazrivu politiku prema nepravoslavnim žiteljima, ovakve slučajeve nije namjeravalo da toleriše.

³² Zvezdan Folić, *Istorija Muslimana Crne Gore 1455–1918*, knjiga I, Podgorica, 2013, 277. „Jedan broj Muslimana je nakon objave rata zadržao oružje koje je ranije posjedovao, a crnogorska vlast je dijelila puške i onim Muslimanima koji su obavljali intendantsku dužnost. Muslimani su cijenili ukazano povjerenje.“ (*Isto*)

³³ Živko Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Cetinje, 2015, 325.

Naprotiv, svakome ko odbjegne na teritoriju Osmanskog carstva, vlast je naredila da se sekvestira imovina.³⁴

Oblasni upravitelj u Baru bio je prilično iznenađen ovom informacijom, pa je tražio da mu se saopšti ko je o tome izvjestio Cetinje, i da mu se navedu imena odbjeglih muhamedanaca, kako bi se uzeli na odgovornost. Prema njegovom mišljenju, preći iz Crne Gore na teritoriju Osmanskog carstva, pored „svijeh vojenih straža i svojih žandara“ a da o tome nije izvješten, bilo je praktično nemoguće. Ali, daleko od toga da je bilo neizvodljivo. Druga je stvar, što je Oblasna uprava u Baru bila u saznanju da je sa njenog područja prebjegao na teritoriju Osmanskog carstva samo kmet sela Pelinkovića (Mrkojevići) sa familijom. Iako se iz arhivske dokumentacije ne može jasno razaznati, ovo je izgleda bio šesti slučaj bjekstva u ovoj Oblasnoj upravi.³⁵ Ako je tačno da je do tada prebjeglo iz ovog kraja samo šest muhamedanaca, taj broj nije bio konačan. Samo par dana prije nego će početi rat iz Mrkojevića su u pravcu susjedne Carevine prebjegla još dva crnogorska državljanina muhamedanske vjeroispovjesti.³⁶ Stav Cetinja bio da se njihove familije protjeraju preko granice. Isto je trebalo učiniti i sa izvjesnim Mehmetom Bušatlićem iz Ulcinja (koji je „odio u Kotor i Dubrovnik da se raspituje o našim podanicima [...] a isti je češće odlazio u Boku“), samo ako se ispostavi da je osmanski podanik. U suprotnom, ukoliko bi se pomenuti Bušatlić pojavio u Ulcinju, Oblasna uprava u Baru dobila je narednje da ga sasluša i pritvori.³⁷ Teško da bi izbjegli odgovornost i četvoro

³⁴ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2641, D. Vukotić, zastupnik ministra unutrašnjih djela i ministar pravde – Oblasnoj upravi Bar, bez datuma.

³⁵ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2654, N. Tatar, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 5. oktobar.

³⁶ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2665, N. Tatar, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 5. oktobar.

Albanca muhamedanske vjeroispovjesti iz sela Klezne (dvojica sa familijom a dvojica sami), da su kojim slučajem pali u ruke tih dana crnogorskim vlastima. Kako nijesu, sa njihovom imovinom, imalo se postupiti kao sa imovinom drugih odmetnika.³⁸ Iako crnogorska vlast nije primoravala muslimane da se bore protiv osmanske vojske, istovjetna religija i blizina Osmanskog carstva, opredijelila je neznatan broj muslimana da tih dana napuste Crnu Goru.

Nekoliko stotina crnogorskih podanika muslimanske vjeroispovjesti za vrijeme Prvog balkanskog rata nalazilo se u inostranstvu, gdje su radili kao pečalbari, mahom u Carigradu i Skadru. Tako iz jednog dokumenta doznajemo da su prije početka rata Nikšić napustila tri crnogorska podanika muslimanske vjeroispovjesti; podgorički kraj takođe tri (jedan se borio protiv crnogorske vojske u Tuzima gdje je zarobljen); iz kapetanije krajinske 62 (7 su bila Skadru na zaradu); iz barske kapetanije 102 muslimana nalazila su se u Carigradu (1 u Skadru); iz kapetanije šestansko-selačke 28 muslimana nalazilo se u Carigradu, Skadru i dr. mjestima; iz kapetanije mrkojevičke 159; iz barske opštine 23 (Skadar); iz ulcinjske opštine u Skadru se nalazilo 32, a u drugim zemljama 104 muslimana, dok se iz kapetanije ulcinjske 1 musliman nalazio u Skadru, a 5 u Carigradu. Nije nam poznato čime su se bavili muslimani koji su za vrijeme rata prebjegli na osmansku teritoriju, i koliko je njih uzelo učešća u sukobima sa crnogorskom vojskom. U svakom slučaju, krajinsku kapetaniju je za vrijeme rata napustilo 8; barsku 1;

³⁷ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2665, M. Ramadanović, v.d. načelnika Ministarstva unutrašnjih djela – N. Tataru, oblasnom upravitelju u Baru, 23. septembar.

³⁸ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2668, N. Tatar, oblasni upravitelj u Baru – J. S. Plamencu, ministru unutrašnjih djela, 6. oktobar.

mrkojevičku 24; ulcinjsku 5 i varoš Ulcinj 6 muslimana.³⁹ Iako se radilo o zanemarljivom broju ljudi, čini nam se da su neutemeljene tvrdnje nekih istoričara da „ne postoji niti jedan podatak koji bi ukazivao na antidržavni rad crnogorskih Muslimana u toku Prvog balkanskog rata“.⁴⁰ Ako nekoga vlast okarakterise kao odmetnika, a neznatan broj uzme učešća u borbi protiv crnogorske vojske, ne može se olako ustvrditi da ne postoji nijedan primjer antidržavnog rada kod muslimana. Tim prije, jer su u samo predvečerje rata neki crnogorski muslimani, bili osumnjičeni da su učestvovali u napadu na kuću plemenskog kapetana u Krajini.⁴¹ Napokon, nije ni logično da

³⁹ DACG, MUD 1912, UO, f-142, 277/2, spisak odbjeglih muhamedanaca za vrijeme i prije početka rata 1912/1913, bez datuma. Iz kapetanije krajinske odbjegli su za vrijeme rata: Mehmet Tairov Liković, Redžep Tairov Liković, Etem Sukov Velović, Aluš Nezirov Dragović, Dano Bejtov Dragović, Muho Bejtov Dragović, Nezir Alija Dragović i Taip Salov Dragović. Iz kapetanije barske odbjegao je za vrijeme rata Mekula S. Velović iz Tuđemila (Austrija). Iz kapetanije mrkojevičke odbjegli su: Asan B. Dabeza, Ibrahim I. Seferović, Mujo O. Šabović, Braim Senalović, Amet O. Durić, Mujo Usov Čanta, Jakup Kurtović, Asan O. Džudža, Suljo J. Barjamović, Braim I. Useinović, Cafo S. Elezović, Adži Usein Fazlić, Asan M. Džuver, Jaho R. Džuver, Alija J. Džuver, Dulo J. Džuver, Ramo J. Džuver, Daut O. Šukić, Islam O. Šukić, Bajram U. Šukić, Ramo Z. Pečurica, Amet Z. Pečurica, Kasum R. Pečurica i Adem A. Pečurica. Iz kapetanije ulcinjske odbjegli su: Rešid Bećir Vasić, Halil Mehmed Vasić, Suljo Kasem Vasić, Adem Sal Ademov i Sal Ademov. Iz varoši Ulcinja odbjegli su: Resul Daut Skurla, Janus Hajdin Aga, Cano Hus Can Husi, Muharem Nut Bajram, Brahim Sinan Nuhi i Aljuš Usta Alil.

⁴⁰ Zvezdan Folić, *Istorija Muslimana Crne Gore 1455–1918*, knj. 1, 277.

⁴¹ DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2512/2, K. Pekić, plemenski kapetan u Krajini – Oblasnoj upravi Bar, 11. septembar; DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2512/1, pisar B. Plamenac, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 24. septembar; DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2512/2, K. Pekić, plemenski kapetan u Krajini – Oblasnoj upravi Bar, 11. septembar;

Osmanska carevina nije imala svoje ljude od povjerenja na crnogorskoj teritoriji koji bi bili spremni da joj u datom momentu posluže. Ali činjenica da takvih slučajeva nije bilo mnogo, služi na čast crnogorskim muslimanima.

Uspjesi koje je crnogorska vojska za kratko vrijeme postigla u ratu sa Osmanskim carstvom, naročito na sektoru prema Novopazarskom sandžaku, dodatno su podgrijavali ratnu euforiju u Crnoj Gori. Ali, ozbiljni gubici koje je crnogorska vojska pretrpjela na sektoru prema Skadru, učinili su da se ratna euforija sa početka rata vremenom pretvori u nestrpljivo iščekivanje kada će se okončati ovaj, za Crnu Goru izuzetno težak, i iscrpljujući rat.

DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2520/2, K. Pekić, plemenski kapetan u Krajini

– Oblasnoj upravi Bar, 11. septembar.